

АКТУАЛЬНІСТЬ ПОГЛЯДІВ А.С. МАКАРЕНКА НА ВИХОВАННЯ ДИТИНИ У СУЧАСНІЙ РОДИНІ

У статті розкрито, проаналізовано й узагальнено актуальні питання гармонійного виховання дітей у сім'ї за теоретичними положеннями А.С. Макаренка. Висвітлено вимоги, що висуваються українською педагогічною думкою перед батьками.

Ключові слова: українські педагоги; сімейне виховання; інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток дитини в сім'ї.

На сучасному етапі сімейна педагогіка – це галузь науки, що інтенсивно розвивається. У рамках процесу глобалізації країни всього світу дедалі більше усвідомлюють значущість і цінність сім'ї та сімейного виховання. Так, одним із пріоритетних напрямів розвитку освіти в Україні визнана роль сімейного виховання. Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)” акцентує увагу на потребі зміцнення української родини, охорони державою сім'ї, дитинства, материнства, батьківства; розкриває поняття рівності прав і обов'язків батьків і дітей; на тому, що національне виховання дітей і молоді повинно формуватися на принципах єдності сім'ї та школи.¹

Саме в сім'ї закладаються основи формування особистості, яка є колискою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Родина – це соціальний феномен, який виконує багато функцій, проте найголовніша із них – це виховання дітей, про яке А.С. Макаренко писав: “Виховання є процес соціальний у найширшому розумінні цього слова” [1, с. 273].

Історіографія наукових досліджень, що стосуються проблем сімейного виховання, свідчить про їхню важливість на всіх етапах історичного розвитку. Ще в ХVІІ ст. видатний чеський педагог Я.А. Коменський обґрунтував ідею “материнської школи”, спираючись на досвід сімейного виховання. Спробу побудувати сімейну педагогіку як частину соціальної педагогіки здійснили світові класики Ф. Рабле і Ж.-Ж. Руссо. Значний внесок у розробку проблем сімейного виховання зробили видатні російські й українські вчені Т.О. Алексеєнко, А.С. Макаренко, В.Г. Постовий, С.Ф. Русова та ін. Саме М.Г. Стельмахович, В.О. Сухомлинський і К.Д. Ушинський обґрунтували сім'ю як важливий первинний природний осередок, де виховуються діти.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні та практичні засади ролі сімейного виховання у формуванні особистості, показати можливості для використання поглядів А. С. Макаренка на виховання дитини в сучасній родині.

У 30-х рр. ХХ ст. ініціатором широкої педагогічної освіти став А.С. Макаренко. Його “Книга для батьків” і лекції про виховання дітей є важливою частиною теоретичної спадщини сімейної педагогіки. У цій праці автор звертає увагу на актуальні питання виховання, що хвилюють і сім'ю, і суспільство в цілому. Він вважав, що сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної й емоційної підтримки, засобом збереження і

передання культурних цінностей. Його роздуми та поради з питань сімейного виховання не втрачають своєї актуальності й сьогодні: “Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, наша провина перед іншими людьми, перед усією країною” [1, с. 255].

Як зазначалося, виховання в сім’ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини, тому батьки для своїх дітей завжди і в усьому є зразком. Саме в сім’ї діти отримують навички спілкування і повсякденної поведінки, залучаються до норм та еталонів культури, у них формується позитивне ставлення до навколишнього життя, вони опановують майбутнє сімейне життя, у них складаються уявлення про життєві цілі й цінності.

Аналізуючи педагогічну працю А.С. Макаренка, можна дійти висновку, що величезний педагог надавав першорядне значення сімейному виховному процесу. Так він писав: “Виховний процес є <...> постійно триваючий і окремі деталі його вирішуються в загальному тоні сім’ї, а загальний тон не можна вигадати і штучно підтримувати. Загальний тон, любі батьки, створюється вашим власним життям і вашою власною поведінкою” [1, с. 124].

Видатний педагог порівнював сім’ю з колективом, в якому діти отримують первинне виховання та який впливає на правильний розвиток і формування духовно-моральної особистості дитини. А.С. Макаренко стверджував, що діти мають можливість усвідомити себе частиною суспільства саме в тій родині, яка розглядає свою діяльність як необхідну суспільству.

Головними умовами сімейного виховання є непорушний авторитет сім’ї, подружня вірність, любов до дітей, відданість обов’язку їх виховання, відповідальність батька за створення домашнього затишку, забезпечення на власному прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя. Батьківський приклад і авторитет – особлива форма передачі соціального й морального досвіду старшого покоління молодшому, це найважливіший спосіб соціальної спадщини. Постійне прагнення мати перед собою авторитет, до якого в будь-яку мить можна звернутися по допомогу, – одна з особливостей психічного складу дитини. А.С. Макаренко розумів це, тому, на його думку, смисл батьківського авторитету полягає в тому, що він не потребує жодних доказів і приймається як незаперечна перевага старшого, як його сила й цінність. Батьківський авторитет притягує дитину силою своєї особистості. Маючи опору й підтримку батьків, дитина відчуває життєву впевненість і силу, виростає більш урівноваженою і впевненою в собі.

Крізь призму родинного мікроклімату дитина сприймає весь світ і своє місце в ньому. Залежно від того, як поведуться із дитиною дорослі, які почуття й ставлення виявляють до неї близькі люди, вона сприймає світ або як привабливий, або як такий, що її відштовхує. У результаті в неї виникає своє емоційне ставлення до світу, що і є основою формування позитивного самовідчуття дитини. Благополуччя людини в родині переноситься на інші сфери відносин із ровесниками, а пізніше й на довілля. І навпаки, конфліктна обстановка в сім’ї, брак душевності між її членами часто лежать в основі дефектів розвитку й виховання.

Матері традиційно належить особливе місце в родинному вихованні, на ній лежить відповідальність за духовно-моральний розвиток дитини. Без материнського тепла і ласки діти виростають похмурими, замкнутими, злими, впер-

тими, схильними до девіантних учинків. Не меншу роль у родинному вихованні відіграє й батько.

Саме у триєдності сімейного кола – батько, мати й діти – полягає головне значення родини.

Сьогодні ж нам доводиться бути свідками того, що важливе становище і роль батька починає зникати, а з тим втрачаються дуже цінні не тільки виховні, а й моральні елементи в сім'ї. Родина занепадає, якщо батько перестає відігравати в ній провідну роль, позбувається своїх твердих основ, втрачає моральну вартісність.

Повністю реалізувати свої виховні функції батько і мати можуть лише тоді, коли мають авторитет у дітей. У своїй праці А.С. Макаренко наводить приклади різних видів батьківського авторитету, вказуючи на те, що батьки часто підміняють справжній авторитет помилковим. На його думку, існують такі види помилкового авторитету:

- “авторитет придушення”, який базується на примусі, залякуванні, і як наслідок – формування у дітей таких рис, як жорстокість, агресивність, схильність до брехні. Терор, що існує в такій сім'ї, викликає у дітей страх і перетворює їх на забиті, безвольні істоти, з яких виростають або нікчемні люди, або самодури;

- “авторитет віддалі” – намагання тримати дітей на відстані від себе. Батьки припускаються помилки, тримаючи дітей віддалік своїх інтересів, справ, думок, розмовляючи з ними зверхньо. Проте, застерігав А. С. Макаренко, наскільки нерозумний авторитет відстані, настільки ж неприпустимо в сім'ї панібратство;

- “авторитет чванства”, коли батьки вихваляються своєю винятковістю, принижуючи при цьому своїх колег чи опонентів;

- “авторитет педантизму” – батьки вимагають кожне промовлене ними слово вважати наказом, карають за найменшу провину;

- “авторитет резонерства” – батьки вдаються до моралізування з будь-якого приводу;

- “авторитет любові” – так звану сліпу любов А.С. Макаренко вважав одним із найбільш небезпечних помилкових авторитетів. Він рішуче засуджував батьків, які балують, надмірно пестять дітей, нестримно обсіпають їх нескінченними ласками і незліченними поцілунками, не висуваючи до них жодних вимог і ні в чому не відмовляючи. Саме такій поведінці батьків А.С. Макаренко протиставляв своє вчення про вимогливу любов до людини;

- “авторитет доброти” – батьки в усьому потурають дітям, готові на будь-які жертви, аби їм було добре;

- “авторитет підкупу” – відповідна поведінка дитини, чиї дії оплачуються подарунками, обіцянками. А.С. Макаренко цей вид авторитету вважав найаморальнішим і різко засуджував батьків, які домагаються від дітей гарної поведінки лише за допомогою нагород. Він вказував, що таке спілкування батьків з дітьми призводить до морального розбещення дітей.

Автор “Книги для батьків” стверджував, що справжній авторитет у дітей мають ті батьки, які сумлінно ставляться до праці, до сімейних обов'язків, які беруть активну участь у громадському житті. Такі батьки, згідно із зауваженнями педагога, уважні до дітей, люблять їх, цікавляться їхніми шкільними та позанавчальними справами, поважають їхню людську гідність.

З-поміж багатьох факторів, які впливають на виховання дітей, А.С. Макаренко головне місце відводив власне структурі сім'ї. Виступаючи на

одній із читацьких конференцій, він відзначив, що “питання про структуру сім’ї, про її склад, про характер має кардинальне значення”. Він вважав, що серйозно спотворює емоційно-моральний розвиток дитини структурна незавершеність сім’ї. Відсутність одного з батьків негативно позначається на вихованні дітей у зв’язку з неідентичністю ролевих функцій батька і матері. А.С. Макаренко наголошував, що діти дуже важко переживають невлаштовані стосунки між батьками, стають скритними, нервовими, недовірливими. На думку педагога, ширшими виховними можливостями володіє багатодітна сім’я. Соціальна цінність становлення особистості дитини в багатодітній сім’ї полягає ще і в тому, що тут створюються сприятливі умови для формування колективістської спрямованості особистості.

Наукові дослідження психологів і педагогів засвідчують відсутність прямої залежності ефективності виховних можливостей сім’ї від її кількісного складу. Різновіковий дитячий колектив у багатодітній сім’ї реалізує свої виховні можливості лише за умови позитивної моральної спрямованості способу життя сім’ї. Тому було б помилкою вважати, що кількість дітей у сім’ї сама по собі визначає якість виховання.

Чільне місце в спадщині А.С. Макаренка посідає проблема виховання дітей у неповній сім’ї, причиною якої можуть бути різні фактори: смерть одного із батьків, велика кількість розлучень тощо. У неповній сім’ї, як зазначав педагог, процес виховання ускладнюється, оскільки діти значну частину часу бездоглядні, неконтрольовані, перебувають на вулиці, нерідко контактують з аморальними людьми.

Велику увагу А.С. Макаренко приділяв співпраці батьків із різноманітними громадськими та навчально-виховними установами. У переліку методів такої роботи просвітитель виокремлював прес-конференції, зустрічі “за круглим столом”, батьківські ознайомлення з педагогічною літературою, перегляд фільмів на педагогічні теми, вечори сімейних традицій, виставки тощо.

А.С. Макаренко сміливо поставив проблему виховання молодого покоління в праці, розробив глибоко обґрунтовані та перевірені на практиці методи трудового виховання. Він практично здійснив досвід поєднання навчання з продуктивною працею в умовах комуні, мріяв використати його в загальноосвітній школі шляхом наближення школи до життя, до виробництва. Видатний педагог-практик вважав дитинство важливим періодом у становленні людини як суб’єкта праці. Цінними є ідеї А.С. Макаренка про зміст, значущість і шляхи трудового виховання в сім’ї. Працю в сім’ї він розглядав як засіб усебічного та гармонійного виховання особистості.

З-поміж проблем сімейного виховання центральною є проблема його змісту. Під впливом ЗМІ, західної кіно- й відеопродукції руйнуються глибоко вкорінені національні специфічні риси українського менталітету, натомість спостерігається намагання батьків відшукати новий рецепт, що сприяв би належному вихованню дитини. А саме від такого підходу до розв’язання питання сутності виховання і застерігає А.С. Макаренко.

Таким чином, проведені дослідження дає підстави зробити **висновок**, що в багатьох своїх працях А.С. Макаренко розглянув широкий спектр проблем, пов’язаних із вихованням підлітків, особливо наголосив на проблемі виховання дітей у родині. Погляди вченого на сімейне виховання протягом його педагогіч-

ної діяльності зазнали певної еволюції та були зумовлені соціально-економічними змінами в суспільстві. Зазначимо, що сьогодні, в умовах нової незалежної України, окремі положення педагогічної системи А.С. Макаренка не втрачають своєї значущості, особливо це стосується сфери сімейного виховання.

Список використаної літератури

1. Макаренко А. Книга для батьків / А. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1980. – 327 с.
2. Макаренко А.С. Твори в семи томах / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 4. – 523 с.
3. Макаренко А.С. Вибрані твори : у 2 т. / А.С. Макаренко. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – Т. 1. Педагогічна поема. – 532 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013.

Прикотенко Т.А. Актуальность взглядов А.С. Макаренко на воспитание ребенка в современной семье

В статье раскрываются, анализируются и обобщаются актуальные вопросы гармоничного воспитания детей в семье по теоретическим положениям А.С. Макаренко. Выясняются требования, которые выдвигаются украинскими педагогами перед родителями.

Ключевые слова: украинские педагоги; семейное воспитание; интеллектуальное, моральное, эстетическое развитие в семье.

Prykotenko T.A. Relevance views Makarenko on the education of the child in the modern family

In the article there are mentioned, analyzed and generalized actual questions of harmonic children's upbringing in family by theoretical statutes of A. Makarenko. There are opened demands which are advance by Ukrainian pedagogical idea to the parents.

Key words: Ukrainian pedagogues; family upbringing; intellectual, moral, esthetical development in family.